

oltárducz. — Margum város romjain. — Erdő Margum fölött.
 — Az Orasje geographiai fekvésének jelentősége az Itinerariumok
 és a Tabula Peutingeriana mértföldtávolságának meghatározása
 tekintetében. — Margum letelepedési környezete 44

VI. FEJEZET.

Contra-Margum helyfekvése.

Contra-Margum emlékének meddsége a régi forrásművekben. — Csak két byzantin forrás említi különböző néven. — E miatt Contra-Margum kérdése eddig teljesen megoldatlan maradt. — Helyfekvésének újabb írók s térképkészítők által történt meghatározása. — Mannert D'Anville, Kanitz, Rotteck, Spruner, Reichard, Gebhardi, Böcking, Tomka-Szászky nézete. — E nézetek egymásközi ellenkezése. — A kérdés kritikai tárgyalása kétségtelenné teszi, hogy a Notitia Imperii-ben említett Castra Augusto Flavianensia és a Priscusnál előforduló Constantia azonos Contra-Margummal. — Desericzky tévedése. — Contra-Margum nem Moesiában, a mai Szerbiában, hanem Dáciaiban, mai magyar területen feküdt. — Kanitz tévedése. — Contra-Margumnak eme helyfekvését a római védrendszerből merített analogiák és az autopsia is bizonyítják. — Kanitz újabb tévedése. — Contra-Margum nem állhatott Osztrova szigetén Viminaeummal szemben. — A római hadi ezél szempontjából az csakis Kubinnál állhatott. — Helyszemléleti vizsgálataim eredménye. — A Monastiristie, melyről a hagyomány emlékszik, eltűnt török erőd mű lehetett. — A Kubin előtti földmagaslat s annak vármaradványa. — Marsili gróf erre vonatkozó rajza, állítása és téjékozatlansága. — Contra-Margum kétségtelenül csakis a kubini várron helyén feküdhett. — E körülmény culturális jelentősége hazai történelmünkben 57

AZ UTOLSÓ

ÁRPÁDHÁZI KIRÁLY TRÓNRA LÉPTE.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

NAGY IVÁN

R. TAGTÖL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1875. november 22-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

Az Árpádházbeli utolsó király trónra lépte.

IV. László — a »kún«-nak gunyolt magyar király, kinek országglását a fejtelenség és közerkölestelenség súlyos vádja alól a történelem ítélőszéke föl nem mentheti, — rideg és izetlen viszályokkal keserített házasságban élt Anjou Károly szicíliai király leányával, kit honn Izabellá-nak, — nálunk Erzsébetnek neveztek ¹⁾).

A szerencsétlen viszony igen természetesen áldástalan, — meddő maradt. Az indokok röviden, — nagy vonásokban elmondhatók.

László 1262-ben született. ²⁾ Szülői V. István magyar király és a kún származású Erzsébet valának. Ez utóbbit alacsony állapotából hájai miatt emelte férje maga mellé a királyi trónra ³⁾. Idősb fiok László hét éves volt, midőn részére politikai indokokból eljegyzék a vele hason korú vagy épen fiatalabb anjoui herezeleányt, a kit az előtt bizonyára soha sem látott. Az eljegyzést az egybekelés gyorsan követte és miután V. István 1272. augusztus 2-án meghalálozott, utánna néhány nap múlva a már tíz éves gyermek László Székesfejérvárott magyar királylyá koronáztatott. A koronás kiskorú helyett anyja — Kún Erzsébet — és ennek belső tanácsosai

¹⁾ A pápa és az Anjou család által írott oklevelekben *Isabella* néven fordul elő, s némely oklevelek tőle is *o* néven kelték. L. Fejér Cod. dipl. V. 1, 98, 159. VIII. 2, 670. Erzsébet néven fordul elő hazai oklevelekben. L. Fejér V. 3, p. 96, 462. VII. 2, p. 125. Az idegen írók is nagyobbára Izabellának; a hazaiak pedig, a kik megemlítik, Erzsébetnek nevezik.

²⁾ Katona Hist. Pragm. I. 355. 362. v. 3. Hist. Critica VII. 613.

³⁾ Pächymeres Schiornól Reginae Hungariae 223.

vették kezeikbe a kormányt és mint egy jeles történet írók jellemzőleg írja: »botorúl és garázdálkodva országoltak.«¹⁾

A trónra emelt kiskorúnak még nevelés kellett, és épen ezt erkölcsileg, szabályszerűen, hivatásához mérten nem nyerhetett azon udvari légkörben, melynek áramlata anyjának, a fiatal özvegy, a még mindég szép, sőt gyászában még hájolóbb²⁾ Kún Erzsébetnek korlátlan befolyásától vette irányát, színét, hangulatát. A női háztartás fényűzést és pompát követelt, szórakozást és vigalmakat keresett, könnyelműséget és ledérséget ápolt. Az udvar telve volt az anyakirályné kiváltságolt fajrokonaiból válogatott kún delnökkel, kiknek bájaiknál szórakozást lehetett a hívalkodás. A kormánytanácsba befészkelte magát a hitszegés, önzés, nagyravágyás és ezek közreműködése folytán dúlta az országot a fosztogatás, lázadás, honárulás, és a bel- és kül-háború egyéb csapásai. Ilyen élet-iskolában fejlődött László jelleme azzá, a mivé lön: erélyes egykor, máskor meg ingatag, semmivel nem gondoló, mindig a szélsőségekre vetemedő; csak egyben következetes — a következetlenségben. Nem is lehetett máskép. Tanára a jámbor, eszes Muthmer prépost volt;³⁾ de ama test- és lélek sanyító környezetnek kárhózas hatását nem sikerült ellensúlyozni sem ennek, sem a főpapi gyámok figyelmeztetéscinek, sem a pápa pirongató intelmeinek. Lászlónak kedélye elfásult, erélye testileg eltompult. Botrányos viszályokba volt keveredve saját édes anyjával is⁴⁾, a kit egykor az ország zászlósi Turul várában fogva is tartottak.⁵⁾ A családi viszálykodás még mélyebbre is harapódzott. A kora nősülés korán izetlenséget szült, és a gyűlölködés odáig terjedt, hogy nejét Izabellát hosszabb időre a nyulak szigetén elzárva sanyargatá;⁶⁾ maga pedig a kún hölgyek kecséiben keresett kárpotlást és — talált. A magyar krónika⁷⁾ neveiket is följegyzé a kún kegyencznök

¹⁾ Szalay L. Magyarország. tört. II. 89.

²⁾ Schier id. m. 223. formae excellentis.

³⁾ Wagner Analecta Scepusii. P. III. 10.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. tom. V. vol. 2. p. 149. és tom. V. vol. 3. p. 324.

⁵⁾ Ugyan ott tom. V. vol. 2. p. 217.

⁶⁾ Ugyan ott V. 3. 462.

⁷⁾ Turóczy Chronica Hungarorum P. II. cap. LXXIX.

azon három legkitünőbbjének, kiknek karjai közt kéjelgett az ifjonez király, és pazarolta az országlásra igényelt idejét és erejét. Edua, Mandula, Kupcesek voltak a bírheft választottak. Ily viszonyok közt nem csak a kormányzatnak nem lehetett üdvös eredménye; de az így viselt házasság életnek sem lehetett gyümölcse; — és nem is volt. Pedig a hazában Árpád véreből fiágon IV. Lászlón kívül ekkor már csak egyedül testvér-öccse Endre élt.

Különös az, és a tettnek rúgói még maig sincsenek fejtejtve történelmünkben annak: mi okból rablá el és vitte magával német földre a eselszövő Pektári Joachim ezen most említett Endrét gyermek korában, még atyja V. István király életének utolsó évében (1272-ben.) Annyi gyanítható, hogy e csiny habsburgi Rudolf tudtával történt, és így a gyermekrablás kétségtelenül politikai érdekek kiszámítása volt. Nagyon valószínűen a trónra vágyakozó családi politika szálaít igyekeztek bogozni Rudolf részéről szemben az Anjou házzal, mely már a jövő eshetőségeire nézve V. Istvánnak leánya Mária II. (sánta) Károly szicíliai király nejében egy hatalmas és ügyes tényezőt bírt.

Joachimnak eme gyermekrablási tettét, mint hűtlenséget és felségsértést, IV. László király még 1274-ben is megbélyegzőleg említi azon adomány-levelben, melyben a Joachimtól épen ezen hűtlenség czimén elkobzott Máleza nevű birtokot Péter fiának Lőrincz comesnek adományozta¹⁾. Hanem ez adomány kelte után Joachim az özvegy királyné és általa IV. László király kegyeibe nem sokára bejutott, mert 1276-ban már Otokár cseh király a béke-tárgyalások alkalmával az egyezés eredménytelenségét épen azon körülménynek rója föl egy felmaradt levelében²⁾, mert — ugymond — a király (IV. László) a hitszegő Jochim főispánnak, ki sem királyának,

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. tomo V. vol. 2. p. 207. E levél tartalma ellentétben áll egyik jeles történetírónk (Szalay L. II. 89.) állításával, midőn Joachimot már V. István halálával azonnal az özvegy Erzsébet királyné oldala mellett egyik tanácsosa gyanúnt tünteti föl. Az idézett oklevél szerint Joachim csak 1274—1276. közt juthatott Erzsébet udvarába. (V. 5. Fejér tomo V. vol. 2. p. 216.)

²⁾ Fejér, Cod. Diplom. tom. V. vol. 2. p. 236. a levél valószínűleg Milutin szerb fejedeleméhez, IV. László nővéréhez volt intézve.

sem hazájának soha híve nem volt; sugalmazásai által vezettek. Még bélyegzőbben jellemzi Otokár Joachimot — róla folytatólag írván, — hogy undok hitzegéssel elkövetett gyermekrablása által okozott atyai fájdalommal sietteté V. István halálát és gazsága még (V.) István király halálával sem szünt meg a hűtlen cselekedetektől, hanem ezután mint gaz apának gaz fia a fiúk ellen áskálódék, a testvérek közt konkolyt hintve, az országot is belviszályokba sodorta, és jelenleg is a királyt (IV. Lászlót) annyira hatalmába kerítve tartja, hogy ez csak az ő akarata szerint intézkedhetik.

Endre herceg, — ki bátyjának magtalanul kimulása esetére a trónt öröklendette, — visszakerülvén hazájába, már 1276-ban szokás szerint a trónörökösöt illető szlavoniai vezérséget viselte. Mint ilyennek, az anyakirályné és bátyja — valószínűleg Joachim és társai sugalmazásai folytán, habsburgi Rudolf római király leányát Klementinát nézték ki arául. 1277. július 13-án a Rudolf-fal kötött szövetség alkalmával meg is történt az eljegyzés, föltételeesen, ha t. i. Endrében a római király követei lényeges testi hibát nem találnak. ¹⁾ Azonban már gyermek korában a sorsnak játékaul dobott Endre herceg, valószínűleg sorvadás folytán hirtelen gyorsasággal bevégezte rövid élete pályáját, ²⁾ miről a leendő ipa László királyhoz halás elismeréssel írt levelében résztvevő sajnálkozás kifejezése mellett vett tudomást.

Ezen Endre hercegnek, — kit Otokár fenebb idézett levelében már ifjabb királynak is nevezett, — halála után IV. László még 12 évig ült a magyar királyi székben. De most rajta a hazában Árpád fiágából nem volt senki sem; hanem — élt még a hazán kívül, a lagunák városában, az Árpádház egy kitagadott sarjadéka: az úgynevezett Velencei András.

Történeteinkből tudjuk, hogy II. András király, nejének Jolántának halála után 1234. máj. 14. után Beatrixsal,

¹⁾ Ugyan ott tom. V. vol. 2. p. 390. si defectus notabilis expertus repertus fuerit, sponsalia solida manebunt.

²⁾ Ugyan ott tom. V. vol. 2. p. 456. »Illustris, filiae nostrae Sponsus, — ut dicitur, — cursu proli dolor nimis praecipiti viani transiverit brevis vitae.

Aldobrandini estei marchio leányával házasságra lépett. E házasság kellemetlenül érinté a két előbbi házasságból származott gyermekeket, legkivált a trónörökös IV. Bélát. Ezért történt, hogy miután 1235. november közepén II. András meghalozott, ¹⁾ özvegye Beatrix asszony várandós állapotban, tartván mostoha fiaitól: II. Fridrik követeivel férfi ruhában ²⁾ kiosont az országból, és Zarában bizonyítványt vévén viselős voltáról, 1236. június vagy júliusban megszülte fiát István herceget ³⁾, kit az egykorúak lombardiai, legtöbbsnyire azonban estei-nek neveztek.

Beatrix asszony ezután gyermekével együtt visszatért az atyai házhoz Ferrarába, hol nagybátyja Azó estei marchioal szíves fogadtatásban részesült és fia István is ott neveltetett.

Estei Beatrix 1245-ben meghalozván, az árván maradt kilencz éves István, — valószínűleg nagybátyja Azó közbenjárására, IV. Ince pápa által a már anyja Beatrix által nyert egyházi jövedelemnek, mondhatni kegyelmi járadéknak — élvezetében meghagyatott és megerősített; ⁴⁾ sőt öt utóbb 1250-ben ugyancsak Ince pápa az anyai jogon igényelt szicíliai örökségbe is behelyezé. ⁵⁾ Mindezek azonban csekélyebb javadalmak voltak, hogysem a koronás király sarjadékát származásának és ennek tudatából gerjedt vágyainak fedezésére és elringatására bírhatták volna. Fényes származás és még is már születése előtt száműzetés; annak járulékaul fény- és hatalomvágy, emennek toldalékaul vagyoni szükség, tehát anyagi erőhiány kalandori vállalatokra kárhoztaták az ifjú pályáját. És anyai nagybátyjánál Azó örgrófnál fényes kilátások sem kecsegtetheték; mert a rideg nagybátya, — midőn 1250-ben egyetlen fia Rajnald meghalozott, — a krónika szavai szerint — a világ ámulatára mellözé Istvánt és

¹⁾ Thuroézi Chronicon II. 73.

²⁾ A paduai szerzetes kronikája Muratorinál Scriptores Res. Italic. tomo V. 678. Katona Hist. Critica V. p. 780.

³⁾ Katona Hist. critic. VII. 1015. Horváth Mihály Magy. tört. Pest, 1860. I. köt. 487. június havában véli születettnek.

⁴⁾ Fejér Cod. dip. tom. IV. vol. 1. p. 367.

⁵⁾ Ugyan ott IV. 2. p. 72.

helyette másik unokáját Rajnaldnak természetes fiát: Obizzót dédelgeté és tevő az örgrófságban örökösévé. Pedig valószínűleg István is álmadozott ez örökségről; és épen ezen mellőztetés kínos érzése ragadhatá a nagybátyja elleni összeesküvésre, mely miatt ugy a hazai, mint külföldi kútfők adatai szerint menekülnie kellett az olaszföldről. ¹⁾ A másodsor is száműzöttet sorsa Spanyolországba apúl nővéréhez Jolánta I. Jakab aragoniai király udvarába vezeté; de itt sem lelte meg nyugalmát, sem azt, hogy nénje közbejárására feltékeny bátyja IV. Béla magyar király szívét maglágýítsa, s tőle a haza földéből egy részt, mint királyfi osztályúl nyerhessen. ²⁾ Odébb állott tehát és végre Ravennába telepedett, hol — hogy során könnyítsen, származásához képest egyenetlen, de gazdaság által kárpótolt házasságra lépett, nőül vévén a ravennai polgárok egyik legtekintélyesebbikének: Traversari Gillyénnek egyetlen leányát, kire az összes atyai vagyon nézett. E nőtől egy fia — István nevű — is született, de korán elhalt. Utóbb itt neje rokonainak befolyásával podestává is lön; de nem sokára hatalomvágya miatt maga ellen zúditván a polgárságot, futni kényszerült és eljutott Velenczébe. Itt ismeretes lévén királyi származása, szívesen látott vendég volt a legelőkelőbb patricius családoknál, és annál kedvesebb, mert a Traversari házból vett neje is elhalván már, mint házassulható özvegy léphetett föl. Ezidétt ismerkedett meg Morosini Marino (1249—1250) velencei doge unokájával, — ha a Morosini Gatterbourg család velencei palotája termében függő, sokkal később vászonra festett képek ³⁾ bihetnének ⁴⁾ — szép szöke Morosini Tomasinával, a dús Morosini Albert nővérével, kit nőül vévén, vele gazdag hozományhoz jutott.

Mikor, — mely évben történt e házasság, — mely az abból született utolsó Árpád születési korának meghatározását megkönnyitené, arról az eddig ismert kútfők hallgatnak. E pontra nézve tehát a történetíró mind e mai napig a con-

¹⁾ Katona Hist. critica VII. 1017.

²⁾ A paduai szerzetes kronikája Muratorinál col. 717.

³⁾ Másolata megvan a Nemzeti Múzeum képtárában is.

⁴⁾ Különbön Turóczy krónikája is szépnek és kellemesnek állítja, írván: pulchram et oculis gratiosam.

jecturák sikamlós terére szórúl. Azok, kik az Árpádház fiágának családfáját — még a természet törvényeinek is harcztól üzenve, — hiú erőlködéssel máig lehozni törekednek, czéljokat tekintve: nagyon érthetően Istvánnak Morosini Tomasinával 1250-ben (tehát 15 éves korában) történt egybekelését vitatják, igen természetesen azért, hogy ekkép az 1235—1282. időközre eső négy nemzedék születhetésének szembeötlő valószínűtlenségére legalább 47 évi időközt nyerjenek. ¹⁾

Azonban estei Beatrix fiának István hercegnek életéből a hiteles kútfők nyomán fennebb kijelölt mozzanatok erős támpontokat nyújtanak arra, hogy ily viszontagság- és kalandús élet lefolyására, mely többi közt már egy, még Ravennában bevégzett családos életet tüntetett föl: e második nősülésig legalább 25 éveskort követeljünk, és így — miután ezen (III. András születési évét tekintve) következményeiben fontos eseményről történet-irodalmunk titánja: Katona István is mélyen hallgat, elfogadhatnók egy kitünő történetírónk ²⁾ föltevését, mely szerint István hercegnek Morosini Tomasinával összekelése 1260-ban történhetett, ha eléggé nem hiteles kútfőben ³⁾ nem olvashók, hogy — mint főnebb említve van — István herceg 1262-ben lépett Ravennában a Traversari leánynyal házasságra; melynél fogva ennek halála után történhetett csak Morosini Tomasinával egybekelése. Ez tehát a legkedvezőbb esetben is legfőlebb 1263-ban, de még inkább 1264-ben történhetett és így a Morosini Tomasinával kötött házasság gyümölcse csak a következő évben, tehát 1264-ban vagy 1265-ben születhetett, tudniillik azon fia, kit történelmünk

¹⁾ Érdi János Crouy Nemzettség Története. Pest, 1848. és Érdi János: Az újonnan megbírált magyarországi Crouy nemzettség négy okiratának időszámítása. Pest, 1861.

²⁾ Horváth Mihály Magyarország Történelme. Második kiadás Pest, 1860. I. kötet 487. lap. — Mert az új dolgozat második kiadásában Pest, 1871. II. kötet 137. lapján már 1257-ig visszafelé véli születhetettnek; hanem a felsorolt kalandok és viszontagságok mellett ügyelembe véve a H. által nem említett első házasságot is Ravennában, sokkal valószínűbb, ha István hercegnek életkorát, Velenczében második házasságra lépésekor még a 24 évnél is, mint azt Horváth M. is tevő munkájának 1860. évi kiadásában, többre tesszük, mint az alábbiakból kiténik.

³⁾ Monach. Patav. III. col. 717. Schiernól id. m. 208.

kit történelmünk származása helyéről Velencei Andrásnak nevezett el, és ki az Árpádháznak utolsó férfi tagja volt.

István herceg előtt a hatalmas és vagyonos Morosini családba házasság, mely mindkét részről a nagyravagyás számító ösztönével jött létre, újabb és előnyösebb tért nyitott a királyi származás által követelt jogokért való küzdelmekre; s miután a hazatérhetésre egyenes kísérletei a rokonok macacságán IV. Béla, V. István, sőt az első években IV. László király idejében is, sikerre nem vezettek: nem riadt vissza a nyílt támadás nehézségeitől sem. Erre bő és kellő alkalma nyílt, midőn a magyar trónon ülő V. István és a cseh Otokár között folytonos háború dühöngött. Mert a Premislyek hatalmas sarja elég ügyes volt már azon korban trónkövetelők felállítására és támogatására által példát adni a következő századoknak arra: miként kell benn, saját országában, az ellenfelet gyengíteni. Beatrix fia István, az estei¹⁾, (vagy mint akkor talán hosszas tartózkodásáról elnevezték: Lombardus István) — szövetségese volt a magyar király ellen hadat viselő Otokárnak: siker esetére bizonyosan kecsgetető föltételek kikötése mellett, melyeket azonban ez ideig nem ismerünk. Bizonyos az, hogy azon békekötésnél fogva, mely 1271. július 3-án a pozsonyi táborban V. István és Otokár részéről aláíratott: Otokár tartozott Lombardus Istvánt, az estei marchio unokáját kizárni szövetségéből.²⁾ Mit művelt azután István? mikor halt meg? mindezekről eddig adatok napfényre nem kerültek; az évkönyvek róla általában hallgatnak. Az tény, hogy lelkének heves vágyai: a királyi származás jogaiért és ennek következtében a trónért is lankadatlanul folytatott küzdelmei halála által vele együtt nem záródtak le sírjába, hanem szent örökség gyanánt szállották át egyetlen fiára: velencei Andrásra.

Az utolsó Árpádot a Morosini ház nevelte. Tomasina és fivére Morosini Albert a nagybátya, nem kíméltek költséget, nem fukarkodtak kincseik szórásában, hogy a fiu és ille-

¹⁾ Így nevezik általában a német krónikások.

²⁾ Theiner, Monumenta Hist. Hung. Sacr. Tom. I. pag. 299. Ut idem Rex Boemiae Lombardum Stephanum, nepotem marchionis Essensis e societate excluderet.

tőleg unokaöcs királyi származásához kellő nevelést és kiképzést nyerhessen. A Morosini családban is megvolt a királyi vérrrel keveredhetés diesszomja, és a nagyravagyás sütkérezhetni azon verőfényben, melyet a korona sugarai a közel vérrokonokra árasztanak. Lélektanilag is elég erős indokok, hogy ily érdekek szolgálatára vagyon és küzdelem ne kíméltessék. Ily tervszerű, irányzott körben fejlődött a gyermek velencei András ifjává épen azon időpontban, midőn Magyarországon az 1277. év nyarán unokaöcse, a kijelölt trónörökös Endre, szlavoniai vezér és IV. László ifjabb fitestvére — mint fennebb említém — kora gyorsasággal hanyatlott sírjába.

Velencei András ez időtt 13—14 éves lehetett. Nem szenved kétséget, hogy részre leső anyja és nagybátyja korán korán egyengeték útját a kegyelt gyámfiúnak és szereztek az anarchicus országglást megunt hazában híveket és pártot a jobb érzésűek táborából az utolsó Árpád részére. És bizonyára, ha — mint föltesszük, — Kún László beleegyezésével történt is, amint kellett is történnie annak, a mi bekövetkezett: tudniillik, hogy Velencei András 1278. május 27-ke előtt már a trónörökösöt illető szlavoniai vezérséget bírta,¹⁾ még sem tagadhatni, hogy IV. Lászlónak és körének ezen elhatározására kétségen kívül erős kül- és belső nyomások is hatottak. És ki tudja: vajon László nem épen a multból, Otokár eljárásából merítette-e a tanulságot; mert hogy a belforongásnak egy tápláló szikráját kioltsa, épen akkor, midőn Otokárra, ezen örökös ellenségére épen a végzetes csapást volt mérendő: igen czélszerűnek látszhatott, hogy a zavart okozható unokatestvért behíván, semlegesítse, és ekkép Otokár kezéből egy fölhasználható fegyvert kiesavarjon. Legyen bármiként; az utolsó Árpád egy lépéssel közelebb jutott örökségéhez: a trónhoz, midőn a haza szent földére nagybátyjának vezetése mellett — mint maga vallá — belépett. Hogy ez megtörtént, bizonyítja egy ismeretes oklevél, mely a fennebb említett évben s napon tőle, már mint »Isten ke-

¹⁾ Schmitt Epp. Agriens. I. p. 230. után Katona Hist. Critica VII. 758.

gyelméből egész Szlavonia, Dalmatia és Horvátország Vezére» czímet alatt a veszprémi egyház kiváltságairól Kehidán kelt, és melyet utóbb már mint király is megerősített.¹⁾ Hosszú ideig viselte Velencei András a szlavoniai vezérséget, sajátágos kényes helyzetben, — mondhatni — szerényen. Érdeke és a velencei légkörben nyert finom tapintata vezette őt azon ildomos irányban, melylyen szemben a garázda olygarchákkal, folyton egyengetnie kellett útját, hogy egykoron, mint trónkövetelő, az előre sejtethett hatalmas versenytársakkal sikeresen megküzdhessen. Érdekének felfogása ösztönzö őt és anyai rokonságát, (mert a főtényező ez volt,) hogy simán, — mint a lassú víz — mossa el azon gátakat, melyek előtte az ígérlet földét környezék. E szempontból tekintve nem csoda, hogy a fennebb érintettek kivül eddig Andrásnak vezérsége korából semmi ünnepélyes, kiváltságos vagy adománylevelet nem ismerünk. Emlékeink, krónikáink hallgatnak róla; pedig nagyon feltehető, hogy uralkodó rokona, ennek cselszövő udvara, a sok hatalmas, féktelenkedő főúr irányában legeszélyesebb volt a tüntetés nélküli csendes működés. És úgy látszik — András hívei — csendben, de valóban erőlyesen működtek is.

Ezen időszak története, — mint történetiróink általában állítják: — homályos. Sajnos, hogy ezen állításnak a mai napig terjedt nagymérvű és elég bő terjedelmű történelmi kutatásoknak dacára is, még ellen nem mondhatunk. Különösen az 1285—1286. években hazánkban a garázdálkodás, forrongás és közerkölcstelenség legmagasabbra verte fel izzapos hullámaait. Kún Lászlónak ez volt legbélyegzettebb kora. Ez időre esik nejének Izabellának fogsága is, kit a Margitszigeten kinezva, sanyargatva őriztetett börtönében.²⁾ Ily körülmények mellett okszerűen föltehetjük, hogy András és pártja e zavaros időszakot terveinek kivitelére, — a trón elfoglalására — felhasználni megkíséérték. Nem is új, nem is önálló e föltevés. Van tekintélyes történetirónk is, ki állítja, hogy a főpapok és zászlós urak elérkezettnek vélték az időt

¹⁾ Fejér cod. dipl. tom. V. vol. 2. p. 471.

²⁾ Fejér cod. dipl. tom. V. vol. 3. p. 462.

arra, hogy Lászlót megfosszák trónjától és Velencei Andrást ültessék helyébe.¹⁾ Sőt e törekvést nagyon valószínű okadatolással összeköttetésbe hozzák Andrásnak ez időbeli házassági terveivel. S valóban azt már hiteles kütföböl merített adat tanusítja, hogy a fáradhatlan Morosini Albert épen e korban szötte trónra jelölt unokaöccsese András és a görzei gróf Albert leánya Klára között hymen szálait. A görzei gróf ez időtt hatalmas és vagyonos ur volt, s neje Eufémia után örököse ipának Ortenburgi Hermannak. 1286. május utolsó napján történt az eljegyzés, és június 6-án a triesti öböl mellett fekvő Duyno (Tibein) várában ünnepélyesen aláíratott az eljegyzési okmány,²⁾ melynek hitelesítésénél főszerepet vitt maga a közbenjáró Morosini Albert, mint unokaöccsesének — az okmány szavai szerint — »moltóságos András urnak, Isten kogyelméből Slavonia vezérének, néhai fenséges úr András Magyarország királya unokájának követe, ügyviselője és meglutalmazottja«; — továbbá ugyan csak a völegény részéről tanúk valának a többi között Zeno János, Gussoni András, Gritti Bertalan és Pasqualigo Marino. — Mind oly nevek Velenceze legkitünőbb nemeseinek sorából, melyeknek viselőit a hatalmas köztársaság fejedelmei közt olvashatni. Az okmány az utolsó fokig megértnek jelenté az ügyet; nem hiányzott más, mint az Évangéliumra, vagyis az egyházi szertartással letcendő esküvel³⁾ a házasság tényének külszerű, alaki befejezése. Hogy pedig ezt teljesíteni fogják: arra mindkét részről két tanú, nevezetesen a vő részéről Morosini Albert és Pasqualigo Merino szent János oltára előtt ünnepélyesen a keresztre és Évangéliumra tett kézzel megesküvének. — És mégis ez eljegyzés füstbe ment; ténynyé soha sem vált.⁴⁾

¹⁾ Engel Job. Chr. Geschichte des Ungr. Reichs Wien, 1813. I. 431. lap.

²⁾ Pirnhaber, Archiv, II. 201. lapján az oklevél. Ismerte már e házassági tervet a Codex Gerberti is.

³⁾ Corporale juramentum.

⁴⁾ Pray György 1764-ben megjelent Annales Regnum I. köt. 355. lapján a Görzei gróf eljegyzett leányának Klárának még egy más nevet »Euphemia« is tulajdonított Coronini Tentamen Genealogicum stb. című munkája alapján; de tévedését utóbb maga is belátta, kezébe kerülvén Femina oklevele és azon pecsétje (lásd kiadva Pray Syntagma de Si-

Nincs ugyan ekkoráig ismert adat, mely azon okszerű föltevést igazolhatná, hogy ezen eljegyzési szerződésnek egy, másik titkos melléklete is létezett volna olyan kikötésről szóló, hogy e házassági szerződés csak azon esetre kötelező: ha a vő a magyar koronát elnyerendette; — ámbar egyik jeles történetírónk határozottan vallja, hogy e kötetendő házasság alapja azon számítás volt, hogy András már ez időben a trónra jutand; és összement — ugymond — a házassági terv: mert e követelésnek hamarjában az eredmény meg nem felelt.¹⁾ Tudós írónk még tüzetesebben is beleereshkedik elbeszélésébe azon törekvéseknek, melyeket András hívei Kún Lászlónak a tróntól való megfosztására irányoztak, irván, hogy mihelyt László a mozgalmak irányáról értesült, azonnal erélyes intézkedésekhez fogott vetélytársa ellenében. Azonban másrésről András sem tapasztalta azon buzgalmat és rendületlenséget, melyet remélt vala. Sokan az őt behívók közül Lászlótól való félelmökben elveszték bátorságukat. Morosoni Albert ezt látva, hazament Velenczébe. András még maradt, lesve: mily fordulatot veendnek az események, miután némelyek a maradást, mások ellenben a hazavonulást tanácslátk.

A zavarok, háborgások valóban meg voltak. Dalmatiában a velenczések garázdálkodtak, és tettek foglalásokat. Az osztrák széleken a németujvári grófok és Albert osztrák herceg (Rudolf király fia) közt folyt a harc. Mind ez Andrásnak — nem használt; sőt ez alkalommal — egy német krónikás feljegyzése szerint²⁾ — fogolyképen Trigau Arnold kezébe esett, a ki érte számítása szerint nagy váltság pénzt nem nyerhetvén, kiszolgáltatta foglyát Albert osztrák hercegnek. Ugyan csak e krónika-írónál található azon adat, hogy III. Andrást megkoronáztatása előtt Bécsben Albert osztrák herceg mint foglyát tartotta. És ez utóbbi állítmányra nézve

gillis. p. 59. és tab. IX.) V. ö. Katona Hist. Pragmatica I. 891. Fennena kiadott oklevelei láthatók Fejér Codex. Diplom. VI. 1. p. 90. 140. 142. és IX. 1. 121.

¹⁾ Engel id. m. I. 432.

²⁾ Hornek Ottokár vagyis Austriae Chronicon Germanicum. Lásd Pez, Scriptores Rerum Austriacarum, tomo III. p. 350—354.

krónika-írónk már nem áll egyedül; még más két kútfőben ugyanezt olvashatjuk.³⁾

Azonban az érdeklött német krónikás írónak általában még nem sikerült a magyar történet-irodalom előtt elegendő hitelt szereznie. Nagyobbára mellőzik ama fenebbi adatait is, kivéven egy jeles és tekintélyes tudósunkat, ki röviden elbánik a poetizálónak gunyolt krónika-íróval, bővebb indokolás nélkül kimondván reá az anathemát, hogy hitelt nem érdemel.⁴⁾

Igaz, hogy hazai kútfőink velenczei Andrásnak ezen fennebb vázolt viszonyairól mélyen hallgatnak. Igaz, hogy fogságba esése, de különösen Albert osztrák hercegnek, a leendő vetélytársnak hatalmában léte, a szükséges időben a koronázás alkalmára regényes megszőktetése erős hitelt követelnek és bővebb s mélyebb kutatás és összevetés nélkül feltétlenül elfogadhatóknak nem is látszanak. De azért az egykorú⁵⁾ külföldi íróknak minden adatát, habár a tényeket olykor mesékkel keverné is: általában megvetendőknek nem tartjuk. Mesékkel kevervők hazai krónikáink is; azoknak megrostálása a historiai kritika feladata. Hogy hazai krónikáink némely eseményeket, mozzanatokot elhallgatnak: nem ok, hogy azok megtörténtét megtagadjuk. A hazaiaknak alapos okaik lehettek az elhallgatásra.⁶⁾ A külföldi Annalisták elfogulatlanabbak lehettek. Az értesülés lehetősége is relativ, gyakran a dolog természetéből folyólag emezek lehettek a viszonyokról jobban értesülve. Ezeknél fogva egyáltalában nem látom indokoltnak megvonni a hitelt a német egykorú krónika-íróktól

¹⁾ Frehernél a Historia Australis plenior, és a klosterneuburgi krónika.

²⁾ Szalay L. Magyarország Története, Lépése 1852. I. köt. 107. lapon a jegyzetben; holott a 111. lapon mégis hivatkozással támaszkodik Hornek-re is.

³⁾ Pez Hyeronimus a krónika kiadója (Observationes praeviae) vagyis bevezető soraiban kimutatja, hogy a krónista 1278-ban jelen volt Venczel esch királynak Rudolf király Gutta leányával történt eljegyzésénél. Külföldben krónikáját az 1250. évnél kezdi és 1309-nél végzi.

⁴⁾ Például Kézai Simon fennmaradt krónikáinak egyik legrégebbi munkáját éppen Kún Lászlónak dedicálta, és már ezen oknál fogva is, (moha különben krónikája sem terjed tovább 1282-nél) tőle Lászlóról elfogulatlan ítéletet nem is várhatni.

azon adatokra nézve, melyek Kún Lászlónak a tróntól megfosztására és helyébe Andrásnak felemelésére szőtt tervekre és mozgalmakra vonatkoznak 1286-ban, tehát épen akkor: midőn Andrásnak a görcei gróf leányával kötendő házassága negocíaltatott, — és László király uralkodásának épen azon szakában, midőn legmélyebbre süllyedve, közútálatot és elégtelenséget keltett a nemzetben, melynek épen azon időszaki történelmét leghomályosabbnak találják legjelesebb történetírónk is.¹⁾

Hogy András 1286-ban a görcei gróf leányát eljegyezze, azt a fennebbiek szerint hiteles oklevél igazolja. Hogy azon évben valóban némely főurak meghívása és pártolása mellett a trón elfoglalására erőszakos kísérletet tett: azt nagy tekintélyű írónk, Pray is kétségtelennek állítja.²⁾ Azt, hogy velenzei András ezen alkalommal fogságba esvén, Albert osztrák herceg hatalmába esett és onnan szerzetes ruhában menekült volna: hazai írónk egy része meszeszerűnek tartja. És valóban azon nézet, hogy András egészen trónra jutása pillanatáig Bécsben Albert által fogolyként őriztetett volna: eddig az adatok és események összevetése folytán, e l s e m i s f o g a d h a t ó. De hogy csakugyan már 1286-ban esett legyen — az egy időre Albert osztrák herceggel békére lépett Henrik bán fiának, Iván grófnak³⁾ kezeibe: azt alaposan föltehetjük; mert az ismét oklevelek által igazolt tény, hogy a nevezett gróf velenzei Andrást e g y e g é s z é v e n á t f o g s á g á b a n t a r t o t t a. Ugyan is maga András, már mint király, 1294-ben kelt, a Nyitramegye Taranteleky és Kucha (talán: Tarány és Krucs) földekről szóló adománylevelében a Forgáchok egyik őseinek, Ivánka mesternek (filio Comitum Andred) érdemei közt elismeri, hogy ez vele Henrik bán fia János által elfogtván, egy év lefolyásáig rabságban tartatott;⁴⁾ már pedig IV. Lászlónak

¹⁾ Horváth Mihály Magyarország Történelme. Pest, 1871. II. köt. 116. lapon a jegyzetben.

²⁾ Pray G. Annales Regum Hung. I. 355.

³⁾ Hogy Henrik bán fia János egy személy legyen a németújvári Iván néven ismert személylyel, nemcsak az oklevelek összevetése igazolja (lásd Hazai Okmánytár IV. 106. stb.); hanem minden kétely nélkül így ír róla Pray is id. 354. lapján.

⁴⁾ A gr. Forgách család levéltárából közli Mócsary Antal Nógrád

halála után, miután velenzei András a koronázásra jött, olvassuk ugyan, hogy útközben, mint erről alább lesz szó, feltartóztatott; de hogy e letartóztatás egy évi tartamra terjedt volna, azt sehol nem olvassuk, sőt az események ismert lefolyásának láncolata sem engedi meg. Mindezeknél fogva igazoltnak kell vennünk a német krónikás azon adatát, hogy velenzei András 1286. évi trónkövetelési kísérletének eredménye ekkor is a német-újvári Iván grófnak hadi fogságába esés lön. Nem került azonban ettől Albert kezeibe; hanem velenzei rokonai és magyar híveinek közreműködése mellett kiszabadított és az ország szélein várta szenvedélyes vágygial azon pillanatot, midőn az események ismét a cselekvés terére fogják szólítani. És ez bekövetkezett nem sokára, akkor: midőn a körösszegi táborozás egyik sötét éjjelén (1290. jul. 10-én)¹⁾ a felbőszült kunok gyilkos kezekkel IV. László király 28 évre terjedt és megátkozott életének végetvetettek.

A gyász hír gyorsan ért András és rokonsága füleibe, hamarabb, mint az országos küldöttség, mely régibb párthiveivel, csakhamar László testének Csanádon ideiglenes eltemetése után utnak indult,²⁾ hogy a túlyomó legitím párt régóta várt trónjelöltjét, az utolsó Árpádot koronázás végett Székesfehérvárra meghívja.

Mindenki tudta, hogy László halála után több trónkövetelő támad; ezeket meg kellett előzni, mielőtt a cselekvés terére léphettek vala.

Sietve jött tehát III. András nagybátyjával Morosini

várm. Esmertetése. IV. 71. utánna Fejér Cod. dipl. VI. 1. p. 300. »attentes . . . afflictiones ejusdem Magistri Ivanchae, quas per Magistrum Joannem filium Henrici Bani propter fidelitatem nobis et Coronae Regiae impendendam captus nobiscum, et in captivitate ergastulo per anni curriculum detentus etc. Ha egyébiránt itt az együttes elfogtatás áll is csupán Andrásra is; az egy évi letartóztatás pedig csupán Ivánka mesterre vonatkoznék, — ez esemény mégis jobban illik az 1286. évre, mint az 1290. évben történetekhez.

¹⁾ Thuróczi krónikája 81. fejezete szerint sz. Margit sz. ünnepé előtt való második ferien, tehát Katona kiszámítása szerint július 10-én. L. Historia Critica tomo VI. p. 1069.

²⁾ Katona Hist. Critic. VII. 1022. érvelése szerint nem a német krónikák állításaként Ausztriából, hanem az ország (déli) széléről.

Alberttal a küldöttség élén hazájába; de alig lépte át a határt: a lesben állott Iván németujvári ¹⁾ gróf társaival és csapatával rajta ütött a kisebb számú kíséretre, és Andrást le tartóztatá. Így irnak nagyobbára újabb történet-íróink is, s e szerint velencei András kétszer esett volna fogságba. Lett legyen bármiként, a helyzet válságos lön: mert vesztegetni való idő nem vala. Ezt szem előtt tartva, András környezete a kapzsi gróffal a váltságdíj iránt hirtelen megalkudott, és míg az alku-pontok tetteleg teljesíthetők lesznek, csakhogy a kíséret útját folyton folytathassa, akadt hazafi: Buzádnak fia Ogyoz ispán, ki saját egyetlen fiát hagyta túsúl a németujvári grófnak. ²⁾ A veszélyeknek, akadályoknak még itt sem szakadt vége. Akadtak gazok, kik a koronát rejtegették András elől; de a hívek közül fehérvári prépost Tivadar mester, a Rumyak nemzetségéből, eszélyével és ügyességével kellő időre még is előteremté sz. István koronáját. ³⁾

Ennyi baj és veszély után elérkezett végre az óhajtvá várt nap, melynek fölvirradtát Andráson és kíséretén kívül az ország színe összegyűlve várta Székesfejérvárott. Ez július 23-a, a koronázás napja volt, ⁴⁾ melyhez hasonlót addig a nem-

¹⁾ Németujváriának nevezik általában a történeti emlékekben előforduló Gussingról, holott Németujvárt nem bírta, hanem bírta Kőszegvárat (Güns) és valószínűleg a Gussing, Gussig (Kőszeg) névnek összetévesztése által támadt Iván grófnak Németujvári-vá elneveztetése.

²⁾ Fejér Cod. dipl. VI. l. 201. miután itt az oklevél egyenesen arról szól, hogy Henrik-bán fia János (tehát Iván) a vele kötött békeszerződést meg nem tartotta, hogy tehát ez akadálytól András szabadülhasson, azért állott kezesül Ogyoz comes: így nagyon feltehető, hogy ezen említett békeszerződés felbontása arra vonatkozik, midőn az 1286. évi események után András a fogságból kiszabadított; mert amott kezesül ügyis, — mint említők. — András Comes fia Ivánka mester szerepelt.

³⁾ Fejér VI. l. 236.

⁴⁾ Thuróczi krónikája 32. fej. szerint IV. László király halála után való 18-ik napon, tehát július 28-án történt volna a koronázás. Azonban Podhraczkynak a *Chronicon Budense* kiadásában a 214. lapon tett jegyzete szerint a Várad-i krónika a koronázást IV. László halála után a 14-ik napra teszi, és Podhraczký szerint ez azért látszik elfogadhatóbbnak, mert július 23-ka vasárnap volt, 28-ka pedig péntek nap esett. Bartal és Szalay is (II. 106. lapon) jul. 23-át fogadták el.

zet még nem ért meg; mert ekkor történt először, hogy a fölesketett és megkoronázott magyar király által a koronázási decretum, vagyis inaugurale diploma kiadásával a nemzetnek alkotmányos jogai először biztosítottak. ¹⁾

A koronázást az esztergami érsek, a nagy érdemű s derék Ladomér végezte. Mielőtt ez a szent koronát III. András fejére tevő: az ország rendei követelték, hogy a felkenendő király az eléje tett pontokra megesküdjék. E pontok az ország törvényeinek megtartásáról, a béke fentartásáról, az egyház iránt való engedelmességről, a rablók kiirtásáról, az özvegyek védelmezéséről, az igazság kiszolgáltatásáról, a korona jogainak örögbítéséről, az ország elszakasztott részeinek visszaszerzéséről szóltak. ²⁾ III. András mindezekre megesküdött, és arról az ünnepélyes oklevél kiállítását megígérte, amint azt a következő évi február 22-én teljesítette is. ³⁾ Az eskü után Ladomér a szent koronát fejére tevő, és akkor az ország rendei esküvének hűséget a királynak. Ezután a koronaörök, a machói és boszniai bánok megerősítették hivatalaikban. Albert osztrák herceg ellen elhatározott a háború és erre nézve megajánlatott a hadi segély. ⁴⁾

A koronázás szertartásaihoz még egy más, a nemzetre nézve szintén fontos családi ünnepély is járult. Tudniillik, Zemomislnek, Kujavia egykor száműzött és már megholt fejedelemnek Fennena nevű árva leánya régebb idő óta Magyarországon tartózkodott. Ugy látszik, a koronázásra jövetel feltartóztatásakor a váltság egyik feltételeül Iván gróf e fejedelmi leánynak nőülvételét is követelte Andrástól, ⁵⁾ és e miatt semmisült meg a görcei gróf leányával történt eljegyzés; míg

¹⁾ Bartal *Commentarii* II. 193.

²⁾ Ugyan ott.

³⁾ Kovachich Jos. Nic. *Monumenta Veteris Legislationis* p. 14. és utánja kiadta Endlicher is. — A koronázási decretumnak csak 1291-ben történt kiadása miatt némelyek a koronázás idejéről haboztak; de a hazai krónikák határozott hangja nem hagy kételkedni a koronázásnak 1290. július havában megtörténtéről. L. Katona *Hist. Critica* VI. 1022—1029.

⁴⁾ Bartal id. m. II. 193.

⁵⁾ Schier Xystus *Reginae Hungariae Primi Stirpis*. 239. hol Schier források után írja, hogy Fennemát Iván gróf az osztrákházzal való összeházasodás meggátolása végett ajánlotta Andrásnak.

más részről András és környezete sem nem tartá tanácsosnak ellenzés által az alkalmat halaszgatni; sőt Ivánnak is eképen megnyerése által örömmel arájául fogadta Fennenát, kivel az ünnepélyes egybekelés most a koronázással együtt megtörtént, és ezuttal Fennena — mint Magyarország királynéja — szintén megkoronáztatott.¹⁾

Azonnal a koronázás után III. András király hiveinek főbjeit hűségekért, áldozataikért megjutalmazni igyekezett. Oklevél gyűjteményeinkben láthatjuk már is a régibb hivek egész sorát, melynek az eddig említettek kivül Ladomér érsek, Menoldnak fia Ábrahám Ispán; a Nagy Martoniak ősei Simon és Mihály, a Kompoltiak s többen.²⁾ Kiválólag említést érdemel azonban Andrásnak anyai nagybátyja: Morosini Albert iránt tanúsított és oly mérvű hálás elismerése és adományozása, mely történelmileg ritka, közjogilag is nagyfontosságú kitüntetésből állott. A szeretett nagybátyjának, kinek — úgy szólván — nagy részben trónra jutását köszönheté, ünnepélyes oklevelet adott, melyben elősorolva érdemeit, azon tengernyi pénzáldozatokért — úgymond —, melyeket az ügy (a trónra jutás) érdekében tett: kinevezé őt slavoniai vezérnek, egyszersmind Pozsega vármegye főispánjának, s őt magánál marasztván, miután az ország rendei is utóbb ünnepélyesen az ország főnemesei közé iktatták, András őt és fiági utódait a királyi hercegek jogaival megadományozta, akképen, hogy a koronához való jogot kivéve, ő és utódai a királyfiúk után első sorban mindennemű királyfiúi jogban részesüljenek.³⁾

Ime ennyi küzdelmeket és akadályokat, veszélyeket és viszontagságokat kellett az Árpádház utolsó férfitagjának csak a miatt is legyőznie, hogy születési és örökösödési jogá-

¹⁾ Katona Hist. Critic. VI. 1003. írja: Andreas igitur una cum uxore jam coronatus.

²⁾ Fejér Cod. dipl. VI. l. 129—199. stb.

³⁾ A Morosini család levéltárából. Kiadva először a Tudománytár XI. köt. 61—65. lapján, utóbb Fejér VII. 5. p. 345. Az első adománylevel a koronázás után kelt; az ország rendei által elfogadott honfűsítés 1292-ban, és ennek folytán az ünnepélyes oklevél csak 1299-ban. De a tény forrása a trónra jutással összefüggvén, ez indokolja itt fölemelését.

nál fogva megkoronáztatva, a magyar királyi székre beülhessen.

Hogy ezután még hány és mily hatalmas trónkövetelő társak ellenében kellett koronáját védelmeznie, királyi állását megszilárdítania; hogy ezután szellemi képzettsége és hatása folytán országlása alatt az alkotmányos intézmények, az ipar és kereskedelem, a tudományos haladás mily ápolást, mily fejlődést nyert, és mily irányzatot tüntet fel: ezek egy más alkalommal tartandó előadásnak tárgyául maradnak.